

WERINON

— UITGAVE VAN DE —
HISTORISCHE KRING · NEDERHORST DEN BERG

MAART 1998 · NR 29

Nederhorst den Berg, J.B.-plein

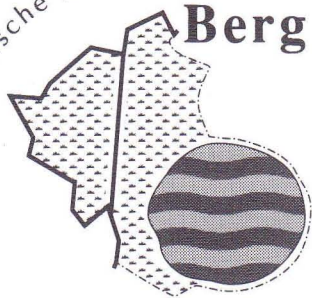
Historische Kring Nederhorst den Berg

Bestuur	Voorzitter	J.E. Jansen Dammerweg 15E 1394 GM NdB, tel. 0294-254152
	Secretaris	A.M.E. Baar Torenweg 9 1394 EA NdB, tel. 0294-251804
	Penningmeester	K. Scherpenhuijsen Overmeerseweg 76 1394 BE NdB, tel. 0294-251727
	Leden	J.F.A. Baar Kerkstraat 6 1394 CX NdB, tel. 0294-254309 W.J. van Deutekom Uiterdijksehof 14 1394 GM NdB, tel. 0294-253343 R.J. Verkaik Pieter de Hooghlaan 24 1394 GK NdB, tel. 0294-254317
Redactie		G.J.M. Baar Zoddeland 26 1394 KR NdB, tel. 0294-254368 T. Griffioen Kuijerpadij 6 1394 DA NdB, tel. 0294-254106 J.F.A. Baar Kerkstraat 6 1394 CX NdB, tel. 0294-254309
Tekstverwerking		N.W.J. Breed Fazantelaan 1 1394 CH NdB, tel. 0294-251645
Omslag, ontwerp en technische realisatie		P. Griffioen Lange Wetering 11 1394 KC NdB, tel. 0294-254603
Lidmaatschap		f 25,— per jaar Bankrekeningnr. 32.82.24.138 RABOBANK Nederhorst den Berg girorek.nr. van de bank: 368387

Niets uit deze uitgave mag, op welke manier dan ook, verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden zonder schriftelijke toestemming van het bestuur.

Nederhorst den Berg

Historische Kring

maart 1998, nummer 29

jaargang 8

opgericht: januari 1988

Inhoud:

Pagina:

- 2 - Mededelingen en Berichten
- 8 - Van de kaart - Ruud Verkaik
- 9 - De Stelling van Amsterdam (slot) - Ron Zeller
- 16 - Attingahem, Werinon, Zwesen - Arie A. Manten

MEDEDELINGEN EN BERICHTEN

Tien jaar Historische Kring Nederhorst den Berg

In januari was het al weer 10 jaar geleden, dat enige enthousiastelingen naar aanleiding van de ontdekking van een put aan het Kuijerp pad kwamen tot de oprichting van de HKN. Dit jaar zal enige aandacht aan dit historische feit gegeven worden. Het Jubileum-project zal bestaan uit het samenstellen van een videoband van het in ons bezit zijnde materiaal over Nederhorst den Berg. Op professionele wijze zal een beeld gevormd worden van onze gemeente. U zult in de gelegenheid gesteld worden de band te kopen. Uiteraard zal er in dit jubileumjaar getracht worden het ledenaantal van de HKN nog meer uit te breiden. Wij houden u op de hoogte.

In het begin van het jubileumjaar van de Historische Kring Nederhorst den Berg ontvangt u twee nummers van Werinon. Nummer 29A is geheel gewijd aan de ledenvergadering van 6 maart. Nummer 29 biedt u weer de nodige informatie en historische wetenswaardigheden. Ook vindt u bij deze uitgave de acceptgirokaart voor de contributiebetaling voor het jaar 1998. De penningmeester zal uw spoedige overschrijving gaarne noteren.

FOTO-EXPOSITIE in 'DE KUIJER'

In Zorgcentrum De Kuijer is de komende weken een selectie uit de foto's van de fotowedstrijd "Nederhorst den Berg in beeld" (okt. 1997) te bewonderen, met als middelpunt de winnende foto "Koeien in de mist" van J.W. van Leijenhurst uit Nederhorst den Berg.

PROGRAMMA 1997/1998

Vrijdag 6 maart - JAARVERGADERING met lezing door H. Karsemeijer over "Monumenten van Nederhorst den Berg". De stukken voor de vergadering vindt u in Bijlage nr. 29A.

Vrijdag 12 juni - ZOMEREXCURSIE. Bezoek aan Loenen aan de Vecht. Onder leiding van leden van de Historische Kring Loenen zal er een avondwandeling door de prachtige kern van de gemeente Loenen gemaakt worden.

En: Daar SINTERKLAAS een zeer druk bezet man is, hebben we nu reeds voor het seizoen 1998/1999 een lezing met diapresentatie door de heer J.F. Booy, "Heeft u hart voor de Sint?" vastgelegd.. De geschiedenis van Sint Nicolaas tot Sinterklaas. In de Grote zaal van 't Spieghelhuys op dinsdag 24 november. Vast noteren!!!!

GENEALOGISCHE CONTACTDAG MIDDEN-NEDERLAND IN LAREN (NH)

Op zaterdag 21 maart 1998 zal de vierde genealogische dag gehouden worden. Diverse instellingen zullen aanwezig zijn en het is mogelijk, dat mensen met gelijkgerichte belangstelling met elkaar in contact gebracht worden. Ook beginnende genealogen kunnen veel wijzer worden in: De Scholengemeenschap LAAR en BERG, Langsakker 4 te LAREN, van 10 tot 16 uur. Entree f 6,--. Informatie: Hr. Reneman 030-2610633.

BRIEVEN AAN DE TOEKOMST

Het Nederlands Centrum voor Volkscultuur wil de toekomstige geschiedschrijvers en onderzoekers veel materiaal verschaffen. Het blijkt, dat juist over de gewone alledaagse dingen, vanzelfsprekend voor iedereen, vaak maar heel weinig te vinden is in het bronnenmateriaal van het verleden.

Daardoor is het heel goed mogelijk, dat we geen of geen goede kijk hebben op het reilen en zeilen van het dagelijks leven van de eenvoudige, niet veel schrijvende mens.

Als toekomstige onderzoekers het dagelijks leven van 1998 zouden willen beschrijven, komen ze ook voor dat probleem te staan. Dit kan worden voorkomen.

De Stichting vraagt namelijk aan ALLE NEDERLANDERS een brief te schrijven aan de TOEKOMST, waarin zij hun dagelijkse bezigheden, al hun belevenissen, beschrijven en wel die van 15 MEI 1998. Hoe hebben zij deze gewone dag beleefd en doorgebracht?

Het is de bedoeling, dat zoveel mogelijk mensen uit alle hoeken van de samenleving reageren, zodat er een betrouwbaar beeld ontstaat van een alledaagse dag in de week aan het eind van de 20ste eeuw. Dus: jong en oud, vrouw en man, allochtoon en autochtoon, werkende en niet-werkende, kortom iedereen kan meedoen. De ingezonden brieven worden uiteraard zorgvuldig behandeld.

Als eerste resultaat van dit project zal een boek verschijnen met een selectie uit de ingezonden brieven (natuurlijk met toestemming van de schrijver) en wordt er een tentoonstelling georganiseerd in het Openlucht Museum.

Het dagelijks leven, ook in Nederhorst den Berg, vastgelegd voor de toekomst. Te mooi om waar te zijn, of toch wel mogelijk?

Adres: Nederlands Centrum voor Volkscultuur
Lucas Bolwerk 11
3512 EH UTRECHT.

Natuurlijk kunt u verdere inlichtingen bij ons verkrijgen. Een aardig geschenkje voor de Tienjarige Historische Kring: EEN BRIEF AAN DE TOEKOMST UIT NEDERHORST DEN BERG.

SCHENKINGEN

Foto Gemeentewerf Ruijsdaelstraat (1991) – R.E. Kroon.

Oud gereedschap – Br. Stoker.

Foto's Damping Reevevaart (1971) – A.J. Baar, Huizen.

Glas RKS V.B.O. – Bern. Portengen.

Foto's evenementen Crescendo, e.d. – C. Kooman.

Boerenerven in de provincie Utrecht:

– Kromme Rijngebied en Lopikerwaard

– Eemland en Gelderse Vallei

– Veenweide-, Vecht en Plassengebied – B. Zweers.

Foto Zwagerman – H. Deen

Knipsel Parool, zat. 10 febr. 1973

"Bouwvakker: Eigen huis enige luxe" – H. Deen.

Foto voetbalveld 'vv. Wilskracht' aan de Dammerweg (1932) – A. Verslout

Op zoek naar huis, straat of buurt. Handleiding voor historisch huizenonderzoek. Auteur K.v.d.Wiel. – Stichting Regionale Gesch. Beoefening N-H.

Foto's Jongelingenvereniging, Crescendo, e.d. - Fam de Leeuw-Verwoerd

Beleidsplan 1997-2001 - Stichting Regionale Gesch. Beoefening NH.

Sierblikje "Nederland Vrij", 5 mei 1945 - J.v. Huisstede Kzn. Knipsel Gooi en Eemlander 1963, Fazantelaan - H. de Jong

Ondanks het ontbreken van een vaste opslagruimte en bibliotheek, zijn wij toch zeer wel in staat uw voorwerpen en andere zaken die u ons toevertrouwt, te registreren en te bewaren voor het nageslacht. Mocht u iets hebben, dat van belang is voor de historie van Nederhorst den Berg, laat het ons even weten. Het wordt bij ons in het archief opgenomen. Wij, en alle toekomstige Bergers, zijn u dankbaar voor deze bijdrage. Mocht u iets meer willen weten, dan zijn wij gaarne bereid advies te verstrekken. Jan Baar, Kerkstraat 6, 1394 CX, tel. 254309 en Ruud Verkaik, P.de Hooghlaan 24, 1394 GK, tel. 254317.

LITERATUUR

Utrechtse Biografieën: De Vechtstreek. Levensbeschrijvingen van bekende en onbekende Utrechtse uit de Vechtstreek (*f* 25,-). SPOU - Publicaties 1997.

G. Berger e.a.: Het Groene Hart. Een Hollands Cultuurlandschap (*f* 39,95). Matrijs, Utrecht.

Wij schrijven hier de geschiedenis. Loosdrechters, oude en nieuwe. Jubileumuitgave H.K. Loosdrecht.

Voorouders in beeld. Stamboom en familiegeschiedenis. Teleac e.a.

Traditie, tijdschrift over tradities en trends. Centrum voor Volks-cultuur. Lucasbolwerk 11, Utrecht. Proefnummer *f* 3,--. Jaarabonnement *f* 30,--.

Nescio - Natuurdagboek (o.a. met enige beschrijvingen van Nederhorst den Berg in de jaren '40 en '50). Amsterdam 1996.

Els N.G. van Damme: De buitenplaats "Overmeer" in Nederhorst den Berg, gebouwd en bewoond door migranten. In: TVE, dec. 1997.

Jan Baar: "Bovenlanders in den Berg". Seizoenarbeiders en im-migranten uit Duitsland in Nederhorst den Berg, 1780-1830. In: TVE, dec. 1997.

EXPOSITIES

"Beroep: Huisvrouw (1898-1998)" - Amsterdams Historisch Museum t/m 28 juni 1998

"De Stad: Amsterdam na 1880" - idem 31 mrt. - 1 nov. 1998.

"Forten, molens en jenever". De geschiedenis van Weesp. Gemeentemuseum Weesp, t/m 30 april 1998.

In 1998 zal het 350 jaar geleden zijn, dat de VREDE VAN MUNSTER gesloten werd, die een einde maakte aan de Tachtigjarige Oorlog. Meerdere musea schenken hier aandacht aan, o.a.:

Rijksmuseum Amsterdam: - Speerpunt Geschiedenis: De Vrede van Munster. - 24 jan. - 5 april.

Catharijne Convent Utrecht: Geloven in verdraagzaamheid. - 14 mrt. - 27 juli.

Centraal Museum Utrecht: Tegen de Vrede! Utrecht en de vredesonderhandelingen in Munster. - 14 mrt - 8 juni.

Koninklijk Paleis Amsterdam. Een vredesmonument na tachtig jaar oorlog. - 6 juni tot 8 sept.

LEZING: HISTORISCHE BOERDERIJEN IN NEDERLAND

Op vrijdag 28 november 1997 waren 65 belangstellenden in de Grote Zaal van 't Spieghelhuys bijeen om meer te weten te komen over de historie van de boerderijen in Nederland. Mevrouw Van Olst van de Stichting Historisch Boerderij Onderzoek (SHBO) had een boeiend verhaal en prachtige dia's over dit onderwerp.

Nog maar een paar generaties geleden was Nederland een agrarisch land. Boerderijen vormen een essentieel onderdeel van ons cultureel erfgoed. De snelle ontwikkelingen in de landbouw maken, dat de oude gebouwen niet meer voldoen en daardoor dreigen te verdwijnen of ingrijpend veranderd worden. De SHBO documenteert zoveel mogelijk over alle boerderijtypen, doet onderzoek en probeert de kennis te bewaren en over te dragen.

Nederland kent vele boerderijtypen, die toch allemaal terug te voeren zijn op een "oertype". Omgeving, bouw materiaal, grondgebruik, etc. zorgden voor de nodige aanpassingen.

Zo kende het Veenweidengebied aanvankelijk een soort gemengd bedrijf van veeteelt en hennepsteelt. De hennep werd verbouwd op smalle percelen grond, dichtbij de boerderij. Dit gewas had veel mest nodig en gaf veel werkgelegenheid. Hennep werd gebruikt voor het vervaardigen van touw en zeildoek. De zaden leverden bovendien nog olie op. Later specialiseerden de bedrijven zich in de veeteelt.

In het archief van de Stichting zaten ook enige opnamen van Bergse boerderijen. Zo verschenen "Dorpsgezicht" (Eilandseweg 11), "Runderlust" (Eilandseweg 16), "Lindenhoeve" (Hinderdam 3) en "Rustoord" (Vreelandseweg 41) op het scherm.

De Historische Kring zal het archief van de SHBO uitbreiden met zoveel mogelijk gegevens en beelden van Bergse boerderijen van voor 1940.

De SHBO is gevestigd op het terrein van het Nederlands Openluchtmuseum. Mocht u geïnteresseerd zijn, dan kunt u terecht bij: Stichting Historisch Boerderij Onderzoek, Schelmseweg 89, 6816 SJ Arnhem. Postbus 648, 6800 AP Arnhem.

LEZING: SCHEEPVAART OP DE VECHT VAN DE ROMEINSE TIJD TOT HET BEGIN VAN DEZE EEUW

Liefst 100 geïnteresseerden waren naar 't Spiegelhuys gekomen om van Dr. A.A. Manten uit Breukelen meer over dit onderwerp te weten te komen. 'n Absoluut record voor de HKN.

De aanwezigen kregen een gedegen verhaal te horen en instructieve dia's te zien van de vele en vaak zeer bijzondere belevenissen van de "Zegepralende Vecht". De rivier heeft een grote rol gespeeld in de opkomst van Amsterdam en Utrecht. Zeer veel schepen voeren langs Nederhorst den Berg. De Reevaart of Nieuwe Vecht vormde een belangrijke schakel in de Keulse Vaart, de vaarweg van Amsterdam naar Duitsland en terug.

Pas toen ruim 100 jaar geleden het Merwedekanaal/Amsterdam-Rijnkanaal gegraven werd, verminderde de scheepvaart over de Vecht en verviel de rivier meer en meer tot een scheepvaartweg van lokaal belang. De rivier was niet langer de voornaamste verkeersweg van Keulen via Utrecht naar Amsterdam. Ook voor

het regionale vervoer boette de Vecht aan belang in. De dienst van de passagiersboot tussen Utrecht en Vreeland werd in 1916 gestaakt. De trein ging vlotter. De vrachtaart hield het nog even langer vol. Maar de gloriejaren van de Vecht waren voorbij. Totdat de recreatiemogelijkheden ontdekt werden en uitgebreid benut gingen worden.

Een bijzondere avond in het bestaan van de Historische Kring en niet alleen vanwege die 100 aanwezigen.

VAN DE KAART (Foto op de omslag)

Ruud Verkaik

Nederhorst den Berg heeft een groot plein met veel pleinvrienden, maar er is ook een klein plein, namelijk het Juliana-Bernhardplein, gelegen tussen de Brilhoek en de Torenweg.

De naamgeving is ontleend aan het feit dat, in 1937 ter gelegenheid van het huwelijk van Prinses Juliana en Prins Bernhard, een boom geplaatst is met een sierlijk hekwerk er om heen. Toen, in 1937, was het nog een landelijk geheel, met weiland en een sloot met knotwilgen er om heen. De huizen die er nu staan, zijn er na de oorlog gekomen. Isaac Bouwer dreef, in het huis rechts, er zijn oliehandel.

Deze foto, genomen in ± 1950 vanaf de kerktrap, geeft ons een mooi overzicht van het geheel. De meeste foto's zijn genomen vanaf de Torenweg of de oprijlaan van het kasteel. Zo geeft een foto uit de Nederlandsche Landschappen uit 1912, een heel mooi beeld vanaf de oprijlaan, ook wel Lindelaan genoemd.

Eens is het hek rond de boom weggeweest. Tijdens de oorlogsjaren hebben A. den Bak en J. Scherpenhuijsen Sr. én diens zoon Karel, 's nachts het hek in stukken gezaagd en in veiligheid gebracht, de lasnaden van de herplaatsing zijn nu nog zichtbaar. Gelukkig zijn de woningen opgeknapt, zodat ze niet hoeven te wijken voor nieuwbouw en blijft dit stukje historie voor ons dorp bewaard.

DE STELLING VAN AMSTERDAM (III slot)

Ron Zeller

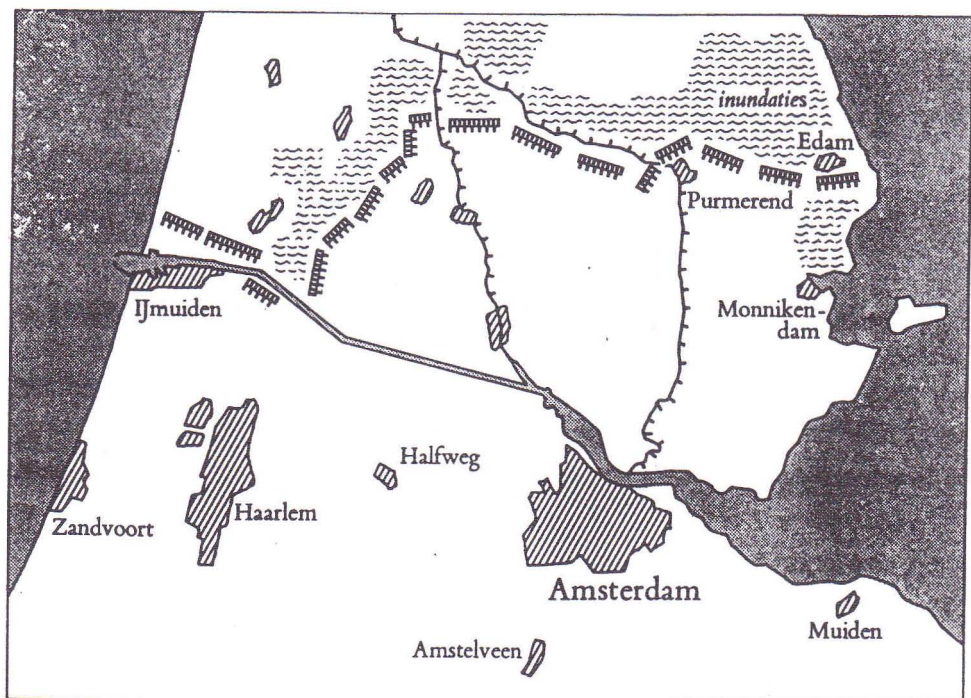
De Stelling van Amsterdam is een voormalige verdedigingslinie rondom Amsterdam met een lengte van 135 km, waarin 42 forten zijn opgenomen. Behalve forten maken ook liniedijken, genieloodsen, sluizen en munitiemagazijnen deel uit van de Stelling.

De Stelling is aangelegd in de periode van 1883 tot 1914 op een afstand van 15 tot 20 km van Amsterdam. Hierdoor kon de hoofdstad buiten bereik van vijandelijk artillerie- en mortiervuur blijven. Het gebied buiten de Stelling kon in tijden van gevaar onder water worden gezet (inundatie) om de aanvaller op afstand te houden.

Bij het uitbreken van de eerste wereldoorlog in augustus 1914 werd het Nederlandse leger gemobiliseerd en naast andere linies en stellingen werd ook de Stelling van Amsterdam bezet. Hoewel Nederland buiten de eerste wereldoorlog bleef, leidde het verloop van de strijd in België en Frankrijk tot nieuwe inzichten omtrent de bestaande verdedigingswerken. De forten werden binnen de nieuwe oorlogsvoering als verouderd beschouwd. Welke betekenis kregen de forten in de periode na 1918 en wanneer verloor de Stelling definitief haar status als verdedigingswerk?

Mobilisatie 1939-1940

In 1922 werd de Stelling van Amsterdam opgenomen in de zgn. Vesting Holland. Dit gebied zou in tijd van oorlog hardnekkig verdedigd moeten worden. Het omvatte Noord-Holland ten zuiden van de lijn Edam-Castricum, Zuid-Holland en de westelijke helft van de provincie Utrecht. Daarmee bleef het noordelijke en oostelijke deel van de Stelling als verdedigingslinie gehandhaafd, maar verviel de functie van de Stelling als 'Nationaal Reduit'. De overige forten bleven, als onderkomen voor personeel en materiaal, militaire objecten binnen de Vesting Holland.

Het noordfront van de Vesting Holland op 14 mei 1940

In de loop van de jaren dertig – vooral toen de oorlogsdreiging in Europa toenam – werd de Vesting Holland op een aantal punten versterkt; zo werd het oostelijk deel van de Stelling voorzien van betonkazematten. De betonkazematten dienden om de soldaten bescherming te bieden tegen artilleriebeschietingen en luchtaanvallen. Met het oog daarop hebben deze schuilplaatsen een dak van twee meter dikte. Om granaten en vliegtuigbommen te laten afschampen, zijn de schuilplaatsen aan drie zijden afgeschuind. De rijen haken op de schuine betonvlakken dienden voor bevestiging van camouflagemiddelen. In Nederhorst den Berg en omgeving zijn nog tal van deze voormalige betonnen groepsschuilplaatsen te zien. Naast betonkazematten bleven inundaties een belangrijk element in de landsverdediging.

Kort voor het uitbreken van de tweede wereldoorlog besloot de Nederlandse regering in augustus 1939 tot een algemene mobilisatie en werd aan het zgn. oostfront van de Vesting Holland overgegaan tot het gedeeltelijk onder water zetten van het voorterrein. ('de Nieuwe Hollandse Waterlinie').

Pas tijdens de Duitse aanval in de meidagen van 1940, toen het gevaar dreigde van Duitse oversteekpogingen vanuit Friesland over het IJsselmeer naar Noord-Holland, werd het zgn. noordfront van de Vesting Holland (dit was het noordelijk deel van de voormalige Stelling van Amsterdam, zie kaartje) in staat van verdediging gebracht. Voor het eerst in de geschiedenis van de Stelling werden nu ook in dit deel de inundaties daadwerkelijk uitgevoerd. Toch was het duidelijk dat door de moderne oorlogsvoering, zoals de massale inzet van vliegtuigen en luchtlantingstroepen, de vroegere Stelling zijn militaire betekenis had verloren.

Mobilisatie 1939-1940: Stellingbouw in de vesting Holland

Duitse bezetting 1940-1945

Ingevolge de capitulatievoorwaarden moesten alle vestingwerken in ons land aan de Duitsers in onbeschadigde toestand worden overgedragen. De bezetter had echter in het algemeen geen belangstelling voor onze verdedigingslinies als zodanig. Daarom werden deze ontwapend door het demonteren van het geschut. Dit werd afgevoerd naar Duitsland, samen met de overige wapens en munitie van de krijgsmacht. Alleen de kustforten werden intact gelaten omdat deze eventueel konden worden gebruikt voor de afweer van Engelse acties tegen onze Noordzeekust. Na deze ontwapening volgde in 1941 een geheel nieuwe fase, namelijk die van inzameling van metalen voor de "Rüstungs Inspektion". Al het koper en nikkel moest in Nederland worden ingeleverd, van kerkklokken tot koperen centen en nikkelen stuivers, om te worden omgesmolten voor de Duitse oorlogsindustrie. Vanwege het nikkelstaal wilde de Rüstungs Inspektion de gepantserde geschutskoepels van de voormalige Stelling van Amsterdam hebben. In opdracht van deze instantie werden alle hefkoepels van de forten opgeblazen en de waardevolle pantserdeksels afgevoerd naar Duitsland, waar het pantserstaal ervan werd gebruikt voor de fabricage van tanks. Het opblazen van de hefkoepels veroorzaakte ernstige schade aan de forten. Dit is de reden waarom de Duitsers de koepel van fort Spijkerboor bij Middenbeemster –een van de grotere forten van de Stelling– ongemoeid lieten, omdat ze het fort als gevangenis wilden gebruiken. Ook na de oorlog diende dit fort als gevangenis, eerst voor NSB-ers en in 1947 voor hen die dienstweigenden in Nederlands-Indië en ander militair gestraften.

Natuur en landschap 1945-heden

Ook nadat rond 1950 de Stelling officieel zijn status als verdedigingswerk verloor, bleven de meeste forten voor burgers verboden terrein, omdat deze nog lange tijd onder beheer van Defensie vielen. Door de rust en stilte die daar al jaren heersen, zijn veel voormalige verdedigingswerken natuurgebieden geworden, waar planten-, vogel- en ander dierenleven zich konden ontwikkelen. Op en rond de forten komen verschillende

Mobilisatie 1939-1940: Stellingbouw in de vesting Holland

bijzondere planten voor, die zeldzaam zijn geworden in het agrarische cultuurlandschap. Ook is de Stelling op veel plaatsen een toevluchtsoord geworden voor uit veel soorten vogels bestaande broedvogelgemeenschappen.

Vandaag de dag liggen in een vlak landschap de forten van de Stelling er ogenschijnlijk bij als heuvels, vaak omgeven door struiken en bomen. Ten noorden van Amsterdam maken de forten deel uit van het veenlandschap en liggen ze aan de rand van polders en langs ringdijken, zoals in de Beemster. In het westelijk deel loopt de Stelling langs hogere duingronden, waarna een kaarsrechte geniedijk de Haarlemmermeerpolder doorkruist. In het zuidoostelijk deel liggen de forten in het rivierenlandschap van Amstel, Gein, Gaasp en Vecht. Voor een deel vormden veenplassen hier een natuurlijk inundatiegebied. Het forteiland Pampus ligt in het IJsselmeer, bij de oostelijke toegang tot de Amsterdamse havens. Het kustfort IJmuiden bevindt zich op een eiland in het Noordzeekanaal bij de grote zeesluizen.

Tegenwoordig zijn veel onderdelen van de Stelling in handen van natuurbeheerders, zoals Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten; andere forten hebben een publieksgerichte of economische bestemming gekregen.

Toekomst van de Stelling

De Stelling van Amsterdam is haar militaire functie kwijt en is een object van grote historische, ecologische en landschappelijke betekenis geworden. De toekomst van de forten – en daarmee voor een belangrijk deel van de Stelling – is afhankelijk van een passende bestemming. Verschillende belanghebbenden maken zich sterk voor behoud en ontwikkeling van de Stelling als een samenhangend geheel. Erkenning als internationaal monument volgde in december 1996 door plaatsing op de Werelderfgoedlijst van de UNESCO.

Gebruikte literatuur (afl. 1 t/m 3)

F.H. van den Beemt, D. Boekema en K.K. Thijssens (red.), *300 jaar bouwen voor de landsverdediging*. (Den Haag 1988)

H. Brand en J.Brand (red.), *De Hollandse Waterlinie*. (Utrecht/Antwerpen 1986)

J.P.C.M. van Hoof, *Langs wal en bastion: hoogtepunten uit de Nederlandse vestingbouw*. (Den Haag 1991)

S.H. Hoogterp, *De geschiedenis van het fort Spijkerboor*. (Berkel en Rodenrijs 1995)

J. Krol, *De geschiedenis van Nederhorst den Berg*. (Arnhem 1949)

R. Rolf en P. Saal, *Vestingwerken in West-Europa*. (Weesp 1986)

J. Sneep, H.A. Treu en M. Tydeman (red.), *Vier eeuwen vestingbouw in Nederland*. (Den Haag 1982)

J. de Zee e.a., *De Stelling van Amsterdam; vestingwerken rond de hoofdstad 1880-1920*. (Beetsterzwaag 1988)

Fortenroutes langs de vuurlijn

Voor leden van de Historische Kring Nederhorst den Berg, die de forten van de Stelling van Amsterdam willen bekijken en/of bezoeken is met speciale korting een rijk geïllustreerde gids verkrijgbaar, waarin een zestal (fiets)routes en een historische beschrijving van alle verdedigingswerken van de Stelling zijn opgenomen. Maak fl. 20,- over (dit bedrag is inclusief verzendkosten) op girorekening 5172791 t.n.v. Ron Zeller, Nederhorst den Berg, onder vermelding van 'Gids Stelling'. Binnen drie weken na ontvangst krijgt u het boekje toegezonden.

UNITED NATIONS EDUCATIONAL,
SCIENTIFIC AND
CULTURAL ORGANIZATION

CONVENTION CONCERNING
THE PROTECTION OF THE WORLD
CULTURAL AND NATURAL
HERITAGE

*The World Heritage Committee
has inscribed*

the Defence Line of Amsterdam
on the World Heritage List

*Inscription on this List confirms the exceptional
and universal value of a cultural or
natural site which requires protection for the benefit
of all humanity*

DATE OF INSCRIPTION

7 December 1996

DIRECTOR-GENERAL
OF UNESCO

Attingahem, Werinon, Zwesen

Een reactie op "Werinon, Willibrord en Liudger" door P. Leupen

Arie A. Manten
Oud Aa 37, 3621 LA Breukelen

De Middeleeuwen vormen een fascinerend tijdvak. Nog spannender wordt het, wanneer we in geschriften uit de Middeleeuwen plaatsnamen genoemd vinden, die al heel lang niet meer als zodanig in gebruik zijn.

Uit de Utrechtse Vechtstreekkenners we drie dergelijke plaatsnamen. Professor P. Leupen sprak daarover voor de Historische Kring Nederhorst den Berg: Werinon, Attingahem en Zwesen. Hij publiceerde zijn tekst in het tijdschrift van de Kring, dat de in dit verband veelbetekenende naam "Werinon" draagt.¹

Over de plaatsnaam Attingahem heb ik veel nagedacht en ook wel gepubliceerd. Ik ben het niet eens met enkele belangrijke elementen in het verhaal van Leupen. Daarom deze reactie.

Niftarlake en Attingahem

Voor de duidelijkheid beschrijf ik eerst kort de historische achtergronden.

In de 7de eeuw drongen de Franken, door het veroveren van delen van Frisia, naar het noorden op.² Om redenen van defensie stelde de Friese koning toen in het bedreigde binnenland achter de Noordzeekust een aantal nieuwe gouwen in met een eigen bestuurder.

Een daarvan was de gouw Niftarlake. Ongeveer gelijktijdig met de naam Niftarlake duikt in de annalen ook de naam van de binnen die gouw gelegen plaats Attingahem op.

Het lijkt er sterk op dat de Friese koning, in zijn behoefte aan goede bestuurders, enkele hem bekende Friese leidsmannen uit het noorden liet overkomen.³ Over de motieven laten de oude bronnen ons in onzekerheid; misschien kende de koning de inheemse Friezen in deze nieuwe gouwen gewoon niet goed genoeg. Uit die overgeplaatste leiders kreeg iemand uit de familie Adinga of Attinga een belangrijke rol in de Vechtstreek toebe-

deeld. In aanmerking genomen hoe diverse Friese familienamen zich hebben ontwikkeld, betekent Adinga (Attinga) naar alle waarschijnlijkheid: nakomeling(en) van Ado (Atto).⁴

In de Oostergo was de naam van die familie verbonden met de Adingawier ofwel de wier (= terp) van de Adinga's, gelegen nabij de nederzetting Ingwierrum (Engwierum), die op een kaart uit de 14de eeuw nog als *Ædingawierum* vermeld staat.⁵ Het ontstaan van die nederzetting wordt aan de hand van bodemvondsten op omstreeks 500 gedateerd. De terp was ouder dan de nederzetting.⁶

Op een overeenkomstige wijze ging ook het (belangrijkste) domicilie van de Adinga's of Attinga's aan de Vecht de familienaam dragen: Attingahem.

In het begin van de 8ste eeuw - toen de Franken Niftarlake op de Friezen veroverden - was Wurssing, uit de familie Attinga, hier een belangrijk man.² Hij had, in tegenstelling tot andere Friese leidlieden, geen grote afkeer van de Franken en hun christelijke godsdienst. Daarom moest hij zelfs tijdelijk uitwijken, vermoedelijk omdat hij door de Friese koning Redbad (Radbod) van collaboratie werd verdacht, naar het gebied waar Franken woonden (dus veel zuidelijker dan Niftarlake), waar hij gastvrijheid genoot van Grimoald, zoon van de Frankische hofmeier Pippijn (II) de Middelste ("*Wrssingus . . . occulte fugiens ad duces Francorum nomine Grimoldum pervenit. Qui . . . habitavit in regione Francorum*", schreef Altfried⁷). Dat moet vroeg in de 8ste eeuw zijn gebeurd, want in 714 stierf Pippijn; zijn zoon Grimoald kon hem toen niet opvolgen omdat die al eerder was overleden. Na de verovering van Niftarlake door de Franken, omstreeks 719, kwam de intussen christen geworden Wurssing daar terug. Hij werd later de grootvader van Liudger, de eerste grote christelijke missionaris van Nederlandse bodem.

Van de Franken kregen de zendelingen alle steun om het christelijke geloof aan de Friezen te verkondigen. Omstreeks 720 was Attingahem een nederzetting van een zodanige betekenis dat Bonifatius het de moeite waard vond om op uitnodiging van Wurssing daarheen te reizen. Uit een bewaard gebleven geschrift van Liudger weten we dat Bonifatius in deze nederzetting Attingahem aan de rivier de Vecht ("*Attingahem iuxta*

fluvium Fehta") het christelijk geloof predikte.⁸

Behalve in Attingahem had de familie Attinga binnen de Vechtstreek bezittingen in plaatsen die werden aangeduid als Werthina of Werinon en als Suahsna (Suabsna) of Suecsnon.

Lang heeft er twijfel geheerst waar in de Vechtstreek de plaats Attingahem gezocht moest worden. Verschillende interpretaties werden in de geschiedkundige literatuur besproken. Geleidelijk leek slechts de conclusie Attingahem = Breukelen over te blijven. Vooral een regionaal opgezette analyse uit 1983 van de toenmalige Utrechtse rijksarchivaris C. Dekker deed de opvatting dat Attingahem alleen met Breukelen kon worden vereenzelvigd brede ingang vinden.⁹ Ik toetste diens betoog en werkte dat nader uit; de uitkomst bleef dezelfde.¹⁰

In de jaren die volgden, week alleen P.A. Henderikx bewust af, met de voorzichtige suggestie dat misschien Attingahem en Zwesen (Suecsnon) identiek zouden kunnen zijn.¹¹ In dat geval kan er echter van het stichten van een kerk in Attingahem door Bonifatius geen sprake zijn geweest, want Zwesen bleef nog lang deel uitmaken van de Domparchie en vervolgens van de parochie van de Sint-Jacobskerk, een van de vier latere Utrechtse stadsparochies.¹²

Het leek alle andere onderzoekers evenwel zo vanzelfsprekend dat Bonifatius het brengen van het evangelie zo veel mogelijk gepaard deed gaan met het inrichten van een godshuis, dat vele jaren lang geen van hen het nodig vond om nader op de mogelijkheid van Zwesen in te gaan.

Hierin bracht Leupen verandering. Hij stelde veel nadrukkelijker de mogelijkheid Attingahem = Zwesen aan de orde.¹ Het is geschiedkundig waardevol dat dit onderwerp alsnog diepgaander in discussie wordt gebracht. Men wordt niet wijzer van het laten rusten van vraagpunten, wel door ze te bestuderen en argumenten uit te wisselen. Ik voel mij dus geroepen om kritisch op Leupens verhaal te reageren.

De visies van Henderikx en Leupen op de identiteit van Attingahem

Laat ons echter eerst kennis nemen van de gronden die door de beide genoemde historici zijn aangevoerd.

Henderikx zette zijn betoog in bescheidenheid in, met de erkenning "Dekker . . . voert goede argumenten aan voor Breukelen",¹¹ maar daarna plaatste hij daar toch een duidelijk vraagteken bij. Hij noemt het opvallend dat in een vroeg-10de-eeuws goederenlijstje van de Abdij van Werden geen vermelding van Attingahem te vinden is, terwijl daar Zwesen en Werinon (met de door de evangelieprediker Liudger op eigen erfgoed gestichte kerk) wel genoemd worden. Omgekeerd ontbreken Zwesen en Werinon in een goederenlijstje van Werden uit de laat-11de eeuw, waarin Attingahem juist wel wordt genoemd. Volgens Henderikx zou dat er op kunnen wijzen dat "Attingahem een jongere (heem)naam is voor hetzij Zwesen, hetzij Werinon".¹¹ Aan de eerste mogelijkheid gaf hij de voorkeur. We weten dat Wurssing, Liudgers grootvader, in Zwesen heeft gewoond, "zodat het waarschijnlijk is dat deze plaats het centrum heeft gevormd van Wursings goederencomplex in de Vechtstreek". Bovendien lag Zwesen zo dicht bij Utrecht, en dus bij de bisschopskerk, dat Bonifatius het daar veel minder noodzakelijk kan hebben gevonden er een nieuwe kerk te stichten. Zou Attingahem daarentegen identiek zijn met Werinon, dat veel noordelijker langs de Vecht moet worden gezocht, dan acht Henderikx het wel opmerkelijk dat een optreden van Bonifatius aldaar niet uitliep op de stichting van een kerk. De kerk van Werinon werd echter pas later gesticht door Liudger.

Leupen kiest wat rechtstreeks voor de identificatie van Attingahem = Zwesen. Aan de argumentatie van Henderikx voegde hij toe dat de kerk van Attingahem ook niet wordt genoemd in een laat-9de-eeuwse goederenlijst (commemoratio) van de kerk van Utrecht. Omdat de kerk van Breukelen in het derde kwart van de 11de eeuw door de bisschop aan de proost van het Kapittel van Oudmunster werd toebedeeld, moet zij welhaast vanaf haar ontstaan tot het bezit van de Utrechtse kerk behoord hebben, en "dus is het dan vreemd dat Attingahem/Breukelen niet in die negende-eeuwse 'commemoratio' van de Utrechtse kerk vermeld werd . . .".

Leupen toont zich verder onder de indruk van een door hem aangehoorde voordracht door de Gentse historicus H. Rombaut. Die meende "dat de missionarissen alleen maar daar met hun kersteningswerk goed aan de gang konden, waar zij zelf de be-

schikking over het grondbezit hadden gekregen." "Want alleen op het eigen grondbezit kon men de heidense cultuspraktijken inwisselen voor het christelijk geloof". Eerder in zijn betoog had Leupen al gesteld (zonder nadere bewijsvoering): "Van Zwesen wordt als vaststaand aangenomen dat het tot het kernbezit van Ado/Wursing en Liudgers familie behoorde". Vervolgens verbond hij die twee zaken met elkaar. "Bonifatius missioneerde tijdelijk vanuit het reeds christelijk geworden centrum van de Wursing-familie", waar hij de op hun landgoederen wonende mensen bekeerde. Van een schenking van land aan Bonifatius en van door Bonifatius gestichte kerken was geen sprake "omdat de familie eigen bekeringsactiviteiten op het oog had en hun bezittingen daartoe in een volgende fase zou aanwenden".¹

Na deze aanloop kan ik thans met mijn tegenverhaal beginnen.

Werinon ("paterna hereditas") en Zwesen ("hereditas propria")

Wat de bezittingen van de nakomelingen van Ado in Niftarlake betreft, maakt Altfried (neef en biograaf van Liudger) een consequent onderscheid tussen de "paterna hereditas", het van de pater familiae geërfde eigendom, en de "hereditas propria", dat is overerfbaar bezit dat later hetzij krachtens erfrecht dan wel door koop of schenking in eigendom kon zijn verworven.⁷

Inzake Attingahem aan de rivier de Vecht is uit de oude bronnen niet onmiskenbaar vast te stellen tot welke categorie het behoorde, maar als hoofdzetel binnen Niftarlake vanaf het begin, is het op zijn minst waarschijnlijk dat het onder de "paterna hereditas" viel. Dit te meer, omdat zulks met zekerheid gold voor het bezit in Werinon (Werthina, Werina).

Werinon was vaderlijk erfgoed, niet ver van de zee gelegen, waar Liudger een kerk had gebouwd ("Alio quoque tempore dum esset beatus Liudgerus secus mare in loco qui vocatur Werthina ubi ipse sibi *hereditate paterna* construxit aecclesiam") en de vestiging van een monasterium overwoog, tot hij in deze "maritima loca . . . terribile vidit somnium", dus een vreselijke droom kreeg (namelijk over de komst van de Wyt-sings, de woeste 'noormannen') die hem ervan weerhield om op die plek een klooster te stichten.¹³ In plaats daarvan grondvestte

Liudger een familieklooster in Werden, aan de rivier de Ruhr niet ver van Essen in Duitsland. De Vita Liudgeri II - omstreeks 855 door een Friese kloosterling in Werden geschreven - noemt het oord waar Liudger zijn beangstigende droom had, en dat blijkbaar ten zuiden van het Almere nabij de Vechtmonding lag, Werina: "Vidit etiam - dum esset secus mare in loco nuncupato Werina - quoddam somnium".¹⁴ De Vita Liudgeri III - kort na 864 voltooid - maakt ook melding van de kerk die door Liudger op zijn voorvaderlijk erfgoed in Werinon werd gebouwd ("secus mare in loco qui vocatur Werina in *hereditate paterna*").¹⁴

In tegenstelling tot de consequente benoeming van Werinon als "paterna hereditas", wordt het bezit dat de Fries Wurssing en zijn nakomelingen hadden in Zwesen (Suahsna), gelegen nabij Utrecht, door Altfried als "hereditas propria" aange-merkt. Zie bijvoorbeeld hoofdstuk 4 in de Vita Liudgeri I: "... *hereditate propria* . . . in loco . . . Suabsna iuxta Traiectum . . .".

Hun "beneficium in confino Fresonum", dat wij kennen als Zwesen, had dus in de ogen van Wurssings nakomelingen een andere status dan Attingahem en Werinon. Het kwam ook later dan de beide andere in het bezit van de familie. Dat valt eveneens uit de oude bronnen aannemelijk te maken.

Wurssing ontving zijn erfgoederen terug vóórdat hij Zwesen kreeg

Door de vlucht van Wurssing en zijn gezin naar Grimoald beschouwde de Friese koning Redbad zich eigenaar van de heerloos geworden erf-eigendommen van deze Attinga's in het Friezenland. Maar toen Redbad oud en ziek werd, kreeg hij hartzeer van de tweespalt met Wurssing en de gevolgen daarvan. Redbad zond Wurssing een bode met het verzoek terug te keren naar het land der Friezen. Hij zegde Wurssing "uit berouw" de terugggave van zijn erfgoederen toe (Altfried: "Infirmatus [= rex Radbodus] misit . . . ad Wrssingum postulans ut ad se rediret recepturus heriditatum suam" en beloofde hem nog veel meer geschenken ("alia multa"). Wurssing voelde zich aangesproken door de uitnodiging, maar vond het te riskant om zelf te gaan. Daarom stuurde hij zijn jongste zoon, Thiadgrim, naar Redbad ("Wrssingum . . . misit ad eum filium suum iunio-

rem"). Deze werd met alle eer door Redbad ontvangen en kreeg de familie-erfgoederen terug ("ille [= Radbodus] . . . restituit ei *hereditatem patris*"). Wurssing bleef evenwel met zijn oudste zoon en dochters tot aan de dood van Redbad in het land der Franken wonen ("pater [= Wurssing] cum senioro filio et filiabus habitavit in regione Francorum usque ad obitum Radbodi"). Redbad overleed in 719. Deze hele geschiedenis moet zich dus ruim vóór die tijd afgespeeld hebben.

De Frankische leider Karel Martel maakte van het sterfbed en overlijden van Redbad gebruikt om de gedesoriënteerde Friezen opnieuw militair aan te pakken. Hij heroverde de stad Utrecht - in 714 verloren gegaan - en stootte deze keer tevens verder naar het noorden door, waardoor ook heel Niftarlake voor het eerst in Frankische handen kwam. Karel Martel schonk Wurssing een landgoed (beneficium) in het door hem veroverde voormalige Friese grensgebied (in de woorden van Altfried: "Dedit igitur Carolus [= Karel Martel] memorato Wrssingo beneficium in confino Fresonum . . ."). Wurssing zelf stuurde hij echter terug naar diens thuisland (" . . . et direxit eum [= Wurssing] ad *patriam suam*"). Op het van Karel Martel gekregen beneficium arriveerde een zoon van Wurssing, die zich vestigde op dat hem van zijn vader toegefallen landgoed, genaamd Zwesen nabij Utrecht (Altfrieds hoofdstuk 4: "Qui veniens accepta *hereditate propria* habitavit in loco qui dicitur Suabsna iuxta Traiectum").

Deze twee passages leveren in combinatie mijns inziens een duidelijke aanwijzing dat Zwesen een latere toevoeging was aan de bezittingen van het geslacht Attinga. Het was niet DE woonplaats van Wurssing en zijn familie, niet hun hoofdzetel, wel EEN van hun onderkomens. Wurssing zal er mogelijk wel bij tijd en wijle verblijf gehouden hebben, maar zijn echte oude erfgoederen lagen volgens Altfried elders. Henderikx' opmerking dat Zwesen waarschijnlijk het centrum heeft gevormd van Wurssings goederencomplex in de Vechtstreek en Leupens stelling dat vaststaat dat Zwesen tot het kernbezit van de familie behoorde, zijn beide naar mijn mening te krachtig geformuleerd.

Mogelijk had Wurssing toen hij tijdens zijn ballingschap nagedacht over de situatie na zijn terugkeer naar Niftarlake, om veiligheids- en praktische redenen belangstelling getoond voor dit landgoed. Het kon hem een onderkomen bieden dat nog wel ge-

legen was binnen het door Friezen bewoonde gebied, maar tevens dicht bij een grotere nederzetting die bovendien was aangevozen als de residentie van de bisschop (en dat van 695 tot 714 en opnieuw vanaf 719 ook was). De tijdens zijn ballingschap aan het Merovingische hof van Grimoald tot het christelijk geloof bekeerde en met de Franken sympathiserende Wurssing had immers alle reden om op zijn hoede te zijn en te blijven ten aanzien van zijn vroegere Friese collega's.

Liudgers geboorteplaats

Als we er van uit gaan dat Liudger de gebruikelijke leeftijd van 25 jaar had toen hij tot diaken werd gewijd, dan werd hij in 742 geboren.¹⁵

In de *Vita Gregorii*, geschreven door Liudger,⁸ noemde Liudger zijn eigen geboorteplaats en -jaar niet. Dat is overigens voor een kerkelijk-gericht mens in de Middeleeuwen niet verbazingwekkend; slechts de plaats en het tijdstip van overlijden - de geboorte in het voleindigd leven - was van betekenis en op de sterfdatum vonden dan ook vieringen plaats.

In zijn *Vita Liudgeri* ging Altfried⁷ evenmin in op de plaats en datum van geboorte van zijn oom. Wel merkte hij op dat Liudger werd geboren nadat zijn vader een reis had gemaakt ("*Cum venisset autem Thiadgrimus pater eius de quodam itinere . . .*"). Niet vermeld staat van waar naar waar de aanstaande jonge vader was gereisd en wat het motief van de reis was. Mogelijk had hij belangrijk werk elders te doen, maar vonden Thiadgrim en zijn vrouw Liaburg het familielandgoed dicht bij Utrecht de beste plek voor de geboorte van hun eerste kind.

Thiadgrim was de jongste van de twee volwassen zonen van Wurssing.¹⁶ Het lijkt aannemelijk dat Nothgrim, de oudste, nadat hij zijn vader was opgevolgd vooral zijn bezigheden in Attingahem, de hoofdvestiging van de familie, zal hebben gehad. De zaken op het andere erf-familielandgoed, Werinon, zal hij vaker door zijn jongere broer Thiadgrim hebben laten behartigen. Daar zat men echter een flink eind verwijderd van eventueel benodigde medische of kerkelijke hulp.

In de *Vita Rythmica*, een rond 1130 geschreven berijmde editie van Altfrieds levensbeschrijving van Liudger in ruim vier-

duizend versregels, wordt Suahsna als geboorteplaats genoemd. Mogelijk hebben er van de Vita Liudgeri I verschillende handschriften bestaan en gebruikte de dichter een ander exemplaar dan degene die ons overgeleverd is.

Ook een goederenlijst van Werden en Helmstedt uit de 10de eeuw vermeldt Liudgers geboorteplaats bij name: "Suecsnon ubi natus est sanctus Liudgerus".¹⁷ Suecsnon wordt algemeen vereenzelvigd met Suahsna, waar Liudgers grootvader Wurssing zijn "beneficium in confino Fresonum" had, en geïdentificeerd als de later Suesen (Zwesen) genoemde nederzetting, gelegen tussen Utrecht en Maarssen.¹⁸ Wilhelm Diekamp, die in de laat-19de eeuw de Vitae van Liudger nauwkeurig bestudeerde, meende dat de naam Suahsna een correcter spelling is dan Suabsna, gelet ook op de verlatijnste vorm Suecsnon. Zoals wel vaker gebeurde, hebben kopiïsten waarschijnlijk een h met naar binnen gebogen korte poot voor een b aangezien.

Als kleine jongen leerde Liudger graag en hij hield van letters. Nauwelijks begon hij te lopen en te praten of hij verzamelde stukjes papier, leer en houtspaanders, en als andere jongens aan het spelen waren, flanste hij die verzameling tot een soort boekjes aaneen. En als hij dan een of andere vloeistof vond, bootste hij met rietstengels de schrijvers na en bracht dan zijn boeken naar zijn voedster om ze voor hem te bewaren.^{7, 15} Als deze gegevens juist zijn (en waarom niet, ze behoren niet tot de kern van Altfrieds hagiografie), dan moet de kleuter Liudger dat schrijfwerk afgekeken hebben van klerken en geestelijken. Voor een regelmatig contact met dergelijke beroepsgroepen is vooral aan Attingahem (bestuurscentrum met kerk) te denken.

Maar Liudger vertoefde zijn leven lang ook graag in Werinon. Gelet op zijn diepe godsdienstige belangstelling zal hij - zo durf ik veronderstellen - reeds als kind de tegenstelling tussen Werinon (zonder kerk) en Attingahem duidelijk gevoeld hebben. Mogelijk is al op jonge leeftijd de gedachte bij hem geboren om, als hij volwassen zou zijn, ook in Werinon een kerk te stichten.

Gelet op het voorafgaande, ligt het niet direct in de rede dat de plaats waar Liudger geboren werd dezelfde is geweest als Attingahem, de hoofdverblijfplaats van Wurssing en zijn opvolgers.¹⁵

Kerkstichting

Wat de Vlaamse geschiedkundige Rombaut schilderde, kan mijns inziens niet het hele plaatje zijn, maar hoogstens een stukje van het beeld van de vroege kerkvestigingen. Bouwen op eigen land van de kerk was misschien een wens, maar zal geen geregelde praktijk zijn geweest. Daarvoor zijn zowel wereldlijke als kerkpolitieke argumenten aan te voeren.

Een kapel of kerk moest dicht bij een bevolkingscentrum liggen. Het zal niet vaak voorgekomen zijn dat pionierende missionarissen daarvoor in pas veroverd gebied spontaan van Friezen grond ten geschenke kregen. Op basis van het veroveringsrecht door de Franken in bezit genomen land op dictatoriale wijze een dergelijke gevoelig liggende bestemming geven, paste niet goed in het gewijzigde beleid van de Franken jegens de Friezen (waarvan hoofdpunten waren: niet langer een geïmmigreerde Frankische bovenlaag boven de Friese bevolking plaatsen; meer integratie; proberen het christendom zo veel mogelijk ingang te doen vinden, ook als pacificatiemiddel).

Om de resultaten van het zendingswerk te bevorderen en te bestendigen, waren de pausen niet afkerig van het omvormen van heidense tempels in christelijke godshuizen. Willibald, die bij het schrijven van het levensverhaal van Bonifatius nog gebruik kon maken van hem door ooggetuigen verschaft informatie, verhaalt dat Bonifatius in het gebied van de "gens pagana Fresorum", de heidense Friezen, hun "fana" of godentempels verving door "ecclesiae", kerken. Uit zijn geschrift is niet duidelijk of Bonifatius daarbij de "fana" eerst liet afbreken, om daarna tot nieuwbouw over te gaan, dan wel of hij de bestaande gebouwen eenvoudigweg na een speciale wijding tot kerk geschikt liet maken.¹⁹ Opeenvolgende pausen vonden het niet direct nodig dat de "fana" eerst geheel werden opgeruimd; na het sprenkelen van wijwater mochten de christelijke altaren rustig in de ontruimde tempels worden geplaatst en de relieken in de altaren geborgen. Ze meenden zelfs dat het de bekeerlingen daardoor gemakkelijker zou vallen de weg naar het Huis des Heren te vinden, omdat het bedehuis hun vanouds vertrouwd was.²⁰ De grond onder die Friese "fana" zal niet meteen bij de kerstening met de instemming van de gehele lokale bevolking

officieel in het bezit van de christelijke kerk zijn overgegaan.

De ontwikkeling ging - om de inburgering van het christendom verder te bespoedigen - juist in de richting van "privatisering" van de kerken. Vooral sedert Pippijn III de Korte (machthebber 741 - 768) en Karel de Grote (768 - 814) maakte het systeem van particulier kerkbezit snel verdere opgang. Grondbezitters bouwden op hun eigen grond een kerk, die hun eigendom bleef. Daardoor genoten zij ook inkomsten die de kerk opbracht, waaronder de tienden. Wel moest de heer zorgen voor het instandhouden van het gebouw en het onderhoud van de priester. De heer van de kerk had de vrije beschikking over de kerk, die hij desgewenst kon vererven, verkopen of wegschenken. Eigenkerken konden zowel door afzonderlijke leken als door corporaties worden opgericht; daardoor konden ook kloosters of bisdommen op eigen grond een eigenkerk bouwen, maar dat bleef een minderheid. De heer van de kerk stelde een kandidaat voor het priesterschap in zijn kerk.²¹

Was Wurssing helderziende ?

Leupens opmerking dat er in Wurssings Attingahem van een schenking van land aan Bonifatius en van door Bonifatius gestichte kerken geen sprake kon zijn "omdat de familie eigen bekeringsactiviteiten op het oog had en hun bezittingen daartoe in een volgende fase zou aanwenden", is een passage die ik niet kan doorgronden.

Vooraf in chronologisch perspectief komt ze raadselachtig op mij over. In 718 kwam Wurssing met zijn gezin terug uit ballingschap. Tijdens die ballingschap waren zij tot het christendom overgegaan. Omstreeks 720 preekte Bonifatius in Attingahem. In 742 werd Liudger geboren, de geloofsprediker uit het nageslacht van Wurssing die in Werinon een kerk liet bouwen. Hoe kan Wurssing omstreeks 720 al concrete plannen hebben gehad voor de levensloop van een kleinzoon die pas 22 jaar later geboren zou worden en pas in 775 aan zijn echte missioneringswerk begon?

Naamsveranderingen

Van Henderikx' veronderstelling dat Attingahem een jonge-

re heemnaam is voor Zwesen, kan het "jongere" wel heel simpel worden weerlegd. Niemand minder dan Liudger bracht die plaatsnaam immers al in verband met het zendingswerk dat Bonifatius daar omstreeks 720 verrichtte. De naam Attingahem kwam dus beslist niet pas na verloop van eeuwen in gebruik, zoals Henderikx suggereerde.

Indien Attingahem niettemin overeenkwam met Suesen of Zwesen, dan moeten in dat gebied nabij Utrecht dus eeuwenlang verschillende geografische namen door elkaar heen in gebruik zijn geweest. Bonifatius preekte in Attingahem, maar voor het landgoed dat Wurssing "iuxta Traiectum" bezat, werd omstreeks diezelfde tijd de naam Suabsna gebruikt. We zagen dat in een goederenlijst van de Abdij van Werden uit de 10de eeuw Suecsnon (Zwesen) werd genoemd als de geboorteplaats van Liudger. Maar in de laat 11de eeuw werd Attingahem nog vermeld als een gebied waar de Abdij van Werden enkele goederen bezat ("In Attinghem XI denarios").²² Dat zo'n zeer langdurig naast elkaar bestaan van synonieme namen zou zijn voorgekomen in een plattelandsgedebied met slechts een bescheiden aantal inwoners lijkt onwaarschijnlijk.

Een relatie Attingahem/Breukelen ligt daarentegen veel simpeler en daarmee overtuigender. De naam Attingahem verdwijnt in dezelfde tijd als waarin de naam Breukelen in de geschriften begint voor te komen. Wat bekend is van de geschiedenis van Attingahem laat zich bovendien naadloos inpassen in wat we verder weten over de Middeleeuwse Breukelse historie.

Ook het feit dat de Breukelse kerk aan Sint-Pieter was gewijd (wat Bonifatius gewoon was te doen) en de toedeling in de 11de eeuw van de kerk van Breukelen aan de proost van het Kapittel van Oudmunster (het vroegere Kapittel van Sint-Bonifatius), dat streefde naar het bezit van kerken waar de Bonifatiustraditie levend was, wijzen in de richting van Attingahem = Breukelen. Bij de toen plaatsgrijpende indeling in aartsdiakonaten werd Zwesen echter deel van het aartsdiakonaat van de Domproost; het had ook toen nog geen eigen kerk.

Verder valt nog op te merken dat zelfs al zou Attingahem aan Zwesen gelijk zijn, daarmee nog geen bevredigende verklaring is gegeven voor de onvolledigheid van het goederenlijstje van Werden uit de laat-11de eeuw. Daarin wordt immers Werinon

evenmin genoemd. Terecht stellen archeologen dat het ontbreken van bewijs niet mag worden uitgelegd als bewijs voor het niet bestaan ("absence of evidence is no evidence of absence").

De redenen die Leupen heeft om zich te verbazen dat de St. Pieterskerk van Breukelen niet in de "commemoratio" voorkomt, blijven volledig bestaan, onverschillig of de standplaats in de 9de eeuw Attingahem of Breukelen werd genoemd. Bovendien ontbreekt niet alleen de kerk van Attingahem/Breukelen in de "commemoratio", er worden ook geen andere bisschoppelijke eigenkerken als zodanig in genoemd (bijvoorbeeld de Pieterskerk van Woerden, waar Bonifatius eveneens actief was). De "commemoratio" maakt op verschillende punten de indruk niet volledig te zijn. Ze somt slechts heel summier een aantal vooral wereldlijke bronnen op waaruit de Utrechtse kerk inkomsten trok. In die lijst staan: Utrecht, Vechten, Zwesen, Maarssen, een deel van Loenersloot, de visserij in het Horstermeer, de helft van de visserij in het Naardermeer, zeven visweren²³ te Muiden en ééntiende van de visserij in het Almere. Maarssen (Marsna) en Zwesen (Suegsna) vielen in hun geheel onder de Sint-Maartenskerk, Loenersloot voor tweederde.²⁴

Conflict over het collatorschap van de kerk van Breukelen

Belangrijker dan speculaties over de aard en volledigheid van de "commemoratio" is - binnen de doelstelling van dit artikel - de vraag of de kerk van Utrecht in de 9de eeuw wel inkomsten genoot uit de kerk van Attingahem/Breukelen. Immers, als zij geen financieel belang had bij die kerk valt alle grond weg onder de argumentatie die Leupen aan de afwezigheid van Attingahem in de "commemoratio" ontleende. En het lijkt er op dat dat het geval is.

Door het werk van Bonifatius werd de kerk van Attingahem een bisschoppelijke eigenkerk, een rechtstreekse dochterkerk van de Utrechtse Dom. Maar de grond waarop de kerk van Attingahem stond, was vrijwel zeker niet van die kerk. De plaatselijke grootgrondbezitter/bestuurder gedroeg zich als de eigenaar van dat stuk land.

Sedert ergens tussen de vroeg-8ste eeuw en de 11de eeuw trok de heer van de Breukelerhof De Poel de zorg voor de plaatselijke

kerk aan zich; hij stelde als collator een kandidaat voor het pastoorsambt, financierde kerk en pastoor en inde in samenhang daarmee ook de tienden die door het oude land langs de Breukelse Vecht en Aa opgebracht moesten worden. Een precieze datering in de tijd kan niet worden gegeven vanwege een gebrek aan informatiebronnen, maar vermoedelijk ontstond die situatie al vrij vroeg binnen dat genoemde tijdsbestek. In de 12de eeuw was er geharrewar over de rechten op de tienden van Breukelen en in de 13de eeuw bleek het bezit van deze tienden, vermoedelijk door verervingen, gespreid te zijn geraakt over verschillende wereldlijke heren.²⁵

In de 14de eeuw kwam een belangrijk deel van de Breukelse heerlijke rechten door huwelijk in het bezit van het geslacht Van Nijenrode. Een ander deel werd in 1476 gekocht. Al spoedig nadat de Van Nijenrodes gezag over Breukelen hadden verworven raakten zij verwickeld in een langdurig conflict met het Kapittel van Oudmunster. Na 80 jaar werd een compromis bereikt, dat echter maar een klein aantal jaren stand hield.²⁵ De proost van Oudmunster was de uiteindelijke verliezer.

Conclusie

Een bestudering van wat er bekend is over de relatie tussen de Middeleeuwse plaats Suahsna, Suecsnon of Zwesen en het geslacht Attinga levert geen enkele concrete aanwijzing op dat het eveneens in Middeleeuwse bronnen genoemde Attingahem in Zwesen gezocht moet worden. Integendeel, het is zelfs zeer onwaarschijnlijk. Nog steeds is de enige houdbare verklaring dat Attingahem de oude naam was voor wat later Breukelen is gaan heten.

Noten

- 1 P. Leupen, 1996. Werinon, Willibrord en Liudger. Werinon - Uitgave van de Historische Kring Nederhorst den Berg, jaargang 6, nr. 22, blz. 578 - 589.
- 2 A.A. Mantén, 1992. De kerstening van de Vechtstreek. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 7, nr. 2, blz. 65 - 82.
- 3 A.A.Mantén, 1997. Kwam het geslacht Attinga uit Oostergo? Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 12, nr. 1, blz. 49 - 51.

- 4 De naam Attinga betekent in strikte zin: zoon van de man die Atte heette. De naam Atte is taalkundig nauw verwant aan Ado. De identiteit van Wurssing werd door zijn achterkleinzoon Altfried nader gepreciseerd als "met de familienaam Ado". In mijn studie uit 1986, blz. 65, veronderstelde ik dat Attinga een persoon was die deze naam als voornaam (doopnaam) had; die opvatting heb ik inmiddels met een geleidelijk gegroeide overtuiging verworpen. Leupen kiest voor de vertaling: Wurssing "bijgenaamd Ado". Ik denk evenwel dat in de praktijk beide versies op hetzelfde neerkwamen. Wurssing zal niet door elkaar heen nu eens bij die naam en dan weer als Ado zijn aangeduid. Wat bedoeld werd, is het aangeven van zijn afkomst en maatschappelijke positie.
- 5 Kl. Sierksma, Stichting voor Banistiek en Heraldiek, Tytsjerk, persoonlijke mededeling, 1997.
- 6 Correspondentie met Kl. Sierksma, 1994.
- 7 Alfridus, circa 840. Vita sancti Liudgeri. Gepubliceerd in W. Diekamp (Red.), 1881. Die Vitae Sancti Liudgeri. Die Geschichtsquellen des Bisthums Münster, Band IV. Herausgegeben von Freunden der vaterländischen Geschichte, Münster, blz. 3 - 53. (Zie ook Mantén, 1992, blz. 68 en blz. 81 noot 16.)
Leupen, die ik eind 1996 een eerdere versie van dit artikel toezond, suggereerde dat "hereditas propria" dat deel uit het voorouderlijke bezit ("paterna hereditas") kon zijn waarop een erfgenaam recht had (en wat hij vervolgens ook kreeg). Ik betwijfel dat, althans in het onderhavige geval. Liudger schonk de kerk en al het land van Werinon aan de Abdij van Werden; hij moet daarover dus vrij hebben kunnen beschikken, maar toch wordt dat als zijn "paterna hereditas" gekarakteriseerd en niet als zijn "hereditas propria" (wat het geweest moet zijn als de suggestie van Leupen klopt).
- 8 Liudgerus, Vita Gregorii Abbatis Traiectensis. Deze levensbeschrijving van de Utrechtse abt Gregorius is het enige geschrift dat van de uit onze Vechtstreek afkomstige geloofsprediker Liudger bewaard gebleven is. Ze is gepubliceerd in: O. Holder-Egger (Red.), 1887. Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum XV, pars 1 Supplementa Tomorum I - XII pars III. Hannover, blz. 63 - 79.
- 9 C. Dekker, 1983. Het Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen. Stichting Historische Reeks, 9. De Walburg Pers, Zutphen, 672 blz., in het bijzonder blz. 294, 297, 316 - 317.
- 10 A.A. Mantén, 1986. Hoe oud is Breukelen? Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 1, nr. 2, blz. 41 - 72.
- 11 P.A. Henderikx, 1987. De Beneden-delta van Rijn en Maas. Landschap en bewoning van de Romeinse tijd tot ca. 1000. Hollandse Studiën, 19. Uitgeverij Verloren, Hilversum, blz. 45 - 48, 84, 85; in het bijzonder blz. 85.

- 12 Er zijn wel enkele andere publicaties uit de jaren 1983 - 1995 waarin Attingahem terloops met een andere plaatsnaam dan Breukelen in verband wordt gebracht, maar in al die gevallen is dat terug te voeren op het gebruik van verouderde literatuur.
- 13 Kl. Sierksma, 1984. Het Noormannen-visioen van Liudger en de moord-aanslag op graaf Floris V. In: Kl. Sierksma (Red.), Liudger 742 - 809. De Bataafsche Leeuw, Amsterdam, blz. 95 - 99.
- 14 Vita secunda sancti Liudgeri. Gepubliceerd in W. Diekamp (Red.), 1881. Die Vitae Sancti Liudgeri. Die Geschichtsquellen des Bisthums Münster, Band IV. Münster, blz. 54 - 84. Deze Vita bestaat in feite uit twee boeken, waarvan de één (de Vita II in stricte zin), die over het leven van Liudger gaat, omstreeks 855 werd geschreven, en de andere (hier de Vita III genoemd), die uit omstreeks 865 dateert, verhaalt over wonderen die Liudger zou hebben verricht. Het auteurschap van beide wordt toegeschreven aan een monnik van het klooster in Werden.
- 15 Kl. Sierksma, 1995. Liudger Thiadgrimszoon. Leven en voortleven van een Christus-prediker (742 - 809). Uitgeverij Van Wijnen, Franeker, 282 blz.
- 16 Altfried noemt Nothgrim en Thiadgrim als Wurssings zonen, in die volgorde. Toen de bejaarde koning Redbad contact zocht met de gevluchte Wurssing, ging uit veiligheidsoverwegingen niet hijzelf of zijn eerste opvolger naar de Friese koning, maar zond Wurssing, zo staat er, zijn jonge zoon Thiadgrim als zijn vertegenwoordiger.
- 17 Index Redituum Monasteriorum Werdinensis et Helmonstadensis. Gepubliceerd door W. Crecelius, 1864, in: Collectae ad augendam nominum proprium Saxonorum et Frisiorum scientiam spectates. Berlijn. Deel I, blz. 25 e.v. Ook: Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301, deel I, nr. 91. Als we kijken naar het jaar van oorsprong der bewaard gebleven documenten, dan bevat deze goederenlijst de oudste vermelding van Liudgers geboorteplaats.
- 18 De naam Zwesen had als zodanig geen continuïteit. De laatste ons bekende schriftelijke vermelding (in de spelling "Suesen") is uit 1261 (Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301, nr. 1555). Toen (in de 12de eeuw ?) de dragers van de geslachtsnaam Van Sulen zich als dienstmannen van de Utrechtse bisschop in het Nedersticht vestigden, verdrong de plaatsnaam Zuilen al spoedig de naam Zwesen. Alleen de naam Zwesereng, voor agrarisch gebied nabij de nederzetting Zwesen (Oud-Zuilen), wist zich nog heel lang te handhaven. Deze Zwesereng lag aan de westkant van de Vecht, tussen de gerechtsheerlijkheden Maarssenbroek aan de noordzijde en Lage Weide aan de zuidzijde.
- 19 Willibaldus, Vita Bonifatii. In Duitse vertaling gepubliceerd in R. Buchner (Red.), 1968. Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des

Mittelalters. IVb. Willibalds Leben des Bonifatius. Darmstadt, blz. 454 - 525. Dit geschrift geldt als vrij betrouwbaar. Zie ook: Manten, 1992, blz. 75.

- 20 H. Halbertsma, 1984. Het heidendom waar Liudger onder de Friezen mee te maken kreeg. In: Kl. Sierksma (Red.), Liudger 742 - 809. De Bataafsche Leeuw, Amsterdam, blz. 21 - 43, in het bijzonder blz. 31 en 36.
- 21 P.W.F.M. Hamans, 1992. Geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland. Uitgeverij Tabor, Brugge, 534 blz., in het bijzonder blz. 71.
- 22 R. Kötzschke, 1906. De Urbare der Abtei Werden a.d. Ruhr. I Die Urbare vom 9. bis 13. Jahrhundert. Bonn, blz. 119. Ook: Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301, deel I, nr. 208.
- 23 Een visweer was een met een neerhangend net of met gevlochten ijzerwerk afgesloten perceeltje water, waarin gevangen vis levend werd bewaard met het oog op de handel.
- 24 S. Muller Fz en A.C. Bouman, 1920. Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301, deel 1. Oosthoek, Utrecht, nr. 49.
- 25 A.A.Manten, 1992. De Middeleeuwse geslachten Van den Poel en Van Rijn en de hofstede De Poel te Breukelen. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 7, nr. 1, blz. 43 - 59, in het bijzonder blz. 47 en 50.
- 26 Archief van het Kapittel van Oudmunster (Rijksarchief te Utrecht), inv. nr. 1746 en 1880.

Overzicht van archieven en klappers betreffende Nederhorst den Berg

Streekarchief voor Gooi & Vechtstreek
adres: Oude Enghweg 23, Hilversum, Postbus 9900, 1201 GM
openingstijden: ma. t/m vr. 13.00-17.00 uur, 's morgens op afspraak
telefoonnummer: 035-6292646

Archieven van:

* betekent dat er een toegang is op het archief in de vorm van een inventaris of plaatsingslijst.

dorpsbestuur, municipaliteit, gemeentebestuur, 1625-1813 *
idem, 1700-1936 *

gemeentebestuur, 1939-c.1968 *

bevolkingsregisters (1830) 1850-1939 (1944) *

burgerlijke stand: geb. 1811-1892, huw. 1811-1912, overl. 1811-1932

oud-rechterlijk archief, 1620-1811 *

notarissen, 1664-1710, 1770-1789 *

Blijkpolder, 1708-1951 *

Broekerpolder, en Heintjesrak- en Broekerpolder, 1762-1950 *

Heintjesrak- en Broekerpolder, -1979

Horn- en Kuijerpolder, 1746-1962 *

Horstermeerpolder, 1612-1980 *

Spiegelpolder, 1779-1979 *

Spiegel- en Blijkpolder, -1979

Ned. Hervormde Gemeente, (1600) 1625-1954 *

DTB's (doop- trouw- en begraafboeken daterend voor 1811) *

doopboeken (hervormd), 1639-1823

dopen rooms-katholiek: tot 1810 behoorden de parochianen tot de
statie Ankeveen (geen DTB aanwezig)

trouwboeken (hervormd), 1639-1823

begraafboeken, 1625-1828

klappers op naam en soort akte van:

Oud-rechterlijk archief (ORA):

3357 deel I (transporten en hypotheke) 1757-1774

3357 deel II (transporten en hypotheke) 1757-1774

3358 (transporten en hypotheke) 1775-1783

3359 (transporten en hypotheke) 1782-1802

3360 (transporten en hypotheke) 1803-1811

3361 deel I (schepenakten) 1577-1655

3361 deel II (schepenakten) 1660-1710

3362, 3363, 3364 (schepenakten) 1722-1773

3365 (schepenakten) 1773-1811

Op de studiezaal bevindt zich de historische bibliotheek. Er wordt naar gestreefd om hierin ook alle (historische) publikaties betreffende Nederhorst den Berg op te nemen.

Afbeelding omslag
Collectie Historische Kring Nederhorst den Berg